

Nikolai Mitrohhin,
*ajalooteaduste kandidaat,
Bremeni ülikooli Ida-Euroopa uuringute keskuse kaasteadur,
religiooni ajaloolane ja sotsioloog,
1950–1980ndate aastate NSVL-i ja postnõukogude riikide
religioossuse ajaloo spetsialist*

Nõukogude-järgne transiit ja südametunnistuse vabaduse institutsionaalne tagamine

Kui me räägime religioonist ja veel enam religiooni poliitilisest ja õiguslikust mõõtmest, on oluline kindlaks teha, millisest vaatepunktist ja positsioonist lähtudes vestlust peetakse. Seda enam, kui auditoorium ning konverentsil osalejad ei tunne väga hästi ettekandjat. Lubage ma tutvustan ennast.

Juba kolmkümmend aastat on mul tulnud koguda ja analüüsida endise NSVL-i avarustel moodustunud riikide usuelu puudutavat informatsiooni. Olles ajaloolane ja religioonisotsioloog, alustasin ma juba üliõpilasena erinevate kogukondade uurimist postnõukogudelike Kesk-Aasia religioonikeskustes – alates islami fundamentalistidest ja Seitsmenda päeva adventistidest kuni õigeusklike kristlaste ja Jehoova tunnistajateni välja. Hiljem tegelesin ma samade asjadega Venemaal, Ukrainas, Moldovas, Gruusias, Valgevenes, Lätis ja Leedus.

Alates 1990ndate keskpaigast on mul tulnud tunnistada ja kirjeldada usuvabaduse ruumi – mis tekkis ja õitses tänu perestroika-ajastu poliitikale ning uute postnõukogudelike riikide esimeste aastate ebamäärasusele ja ebastabiilsusele –, kahanemise protsessi Kesk-Aasia piirkonnas. Ideoloogiliseks suunaandjaks ja „moekuningaks“ oli siin Türgmenistan, kus teatavasti tekkis Saparmurat Niyazovi (Turkmenbaşy) totalitaarne diktatuur, mis kollektiivse Lääne täieliku ükskõiksuse tõttu kiiresti tugevnes.¹

See algas misjonitegevuse keelustamisega, seejärel piirati kontakte välismaal elavate kaasusklikega ning viimaks jõuti kõigi välisriigi kodakondsusega vaimulike sunniviisilise emigratsioonini.² See kehtis võrdselt nii moslemi kui ka kristliku vaimulikkonna suhtes, välja arvatud mõned Moskva Patriarhaadi vähesed

¹ Митрохин Н., Пономарев В. Туркменистан: государственная политика и права человека. М.: ПЦ «Мемориал», 1999 [Elektrooniline ressurss] // ПЦ «Мемориал». URL: <https://memohrc.org/ru/reports/turkmenistan-gosudarstvennaya-politika-i-prava-cheloveka-1995-1998> (vaadatud 01.03.2025); Митрохин Н. Религиозная ситуация в современном Туркменистане. [Elektrooniline ressurss] // Портал Credo.ru. URL: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=fresh&id=225> (vaadatud 01.03.2025).

² Митрохин Н. Генгеши (Совет) по делам религий в Туркменистане // Русская мысль. Париж, 1997, Nr 4195.

preestrid.³ Oma enda iseseisva usuorganisatsioonide süsteemi loomise loogika viis aga selleni, et võimude algatusel loodi kümne Türgmenistani koguduse jaoks iseseisev piiskopkond, mis eraldati Kesk-Aasia piiskopkonnast ja mille keskus asus Taškendis, sest Taškent oli Ašhabadi jaoks juba ebasõbralik naaber. Pärast seda blokeeriti *de facto* igasugune teave õigeusu koguduste olukorra kohta Türgmenistanis.⁴ Muide, mind saadeti 2000. ja 2002. aastatel Türgmenistanist ja Usbekistanist välja seoses minu inimõiguste alase tegevusega, sealhulgas moslemite, protestantide ja Jehoova tunnistajate represseerimise üksikasjade väljaselgitamise ja avalikustamise eest.⁵

Kahjuks omandati ja rakendati Türgmenistanile omaseid suundumusi järjepidevalt – esmalt sellistes jäikades autoritaarsetes diktatuurides nagu Uzbekistan ja Tadžikistan⁶, seejärel Kasahstani „pehme“ diktatuuri tingimustes ning edasi ebastabiilsetes demokraatiates – Kõrgõzstanis ja Armeenias ning pärast juba 2001. aastal Venemaal ja Valgevenes.⁷ Alates 2018. aastast on Ukraina kindlalt asunud samale teele, kus mitte ainult venelastest õigeusklikud, vaid pärast 2022. aastat on ka katoliiklased sattunud riigi surve alla.⁸ Igal maal nägid riikide rahvuslikud valitsused tegelike või kujuteldavate „vaenlastega“ seotud rahvuslikes religioonistruktuurides mitte niivõrd oma kodanikke, kes olid teinud teatud usulise valiku, kuivõrd vaenlase „agente“, kes täitsid ühel või teisel viisil vastase „ülesandeid“ ja allusid kindlalt nende mõjule. Millised poliitilised vaated neil

³ Мумрохин Н. Православие в Туркменистане // Русская мысль. Pariis, 1998, Nr 4223.

⁴ Goble Paul, Number of Mosques in Turkmenistan has Been Cut Back to That at End of Soviet Times, Mitrokhin Says [Elektrooniline ressurss] // Window on Eurasia – New Series. URL: <https://windowoneurasia2.blogspot.com/2023/02/number-of-mosques-in-turkmenistan-has.html> (vaadatud 01.03.2025).

⁵ Attacks on the Press 1999: Turkmenistan [Elektrooniline ressurss] // Committee to Protect Journalists. URL: <https://cpj.org/2000/03/attacks-on-the-press-1999-turkmenistan/> (vaadatud 01.03.2025); Mitrokhin Nikolay, Uzbekistan's Repressive Policies Turn Moderate Muslims Into Religious Extremists. Keston News Service. 26.01.2000. Op. cit. Contrasting Fates For Two Protestant Churches In Uzbek Town. Keston News Service. 8.01. 2000.

⁶ Mitrokhin Nikolay, Tajikistan: Practising Protestants Outnumber Orthodox Christians. Keston News Service. 15.08. 2000; Has Mirziyoyev Really Brought Religious Liberty to Uzbekistan? [Elektrooniline ressurss] // Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/article/has-mirziyoyev-really-brought-religious-liberty-uzbekistan> (vaadatud 01.03.2025).

⁷ Мумрохин Н. Экстремисты от Бога [Elektrooniline ressurss] // Такие дела. URL: <https://takiedela.ru/2017/04/jehovah-witnesses/> (vaadatud 01.03.2025); Mitrokhin Nikolay, Zwischen allen Stühlen. Die Belarussische Orthodoxe Kirche [Elektrooniline ressurss] // Osteuropa (Berlin). Heft 10–11. 2020. S. 223–240. URL: <https://www.zeitschrift-osteuropa.de/hefte/2020/10-11/in-gottes-namen/english> (vaadatud 01.03.2025).

⁸ Mitrokhin Nikolay, „„Atheisten des Kiewer Patriarchats“. Die Kirchenfrage in der Ukraine nach dem Tomos“ [Elektrooniline ressurss] // Osteuropa (Berlin). Heft 1–2, 2020. S. 17–30. URL: <https://www.zeitschrift-osteuropa.de/hefte/2020/1-2/atheisten-des-kiewer-patriarchats/english> (vaadatud 01.03.2025); Ромашенко Сергей, Vatikanist vastati Ukraina kriitikaline paavsti aadressil [Elektrooniline ressurss] // Немецкая волна. URL: <https://www.dw.com/ru/v-vatikane-otvetili-na-kritiku-ukrainy-v-adres-papy-rimskogo/a-66660085> (vaadatud 01.03.2025).

kodanikel tegelikult olid ja milline oli nende poliitiline lojaalsus riigile, valitsusi üldiselt ei huvitanud.

Selle idee alla kohandati mugavalt mistahes faktid, jättes kõrvale „ühiskondliku ohu“ tegeliku taseme ning ignoreerides usuelu tegelikkust ja eripära. Nendes tingimustes süüdistati Jehoova tunnistajaid aruannete saatmises oma peakorterisse Brooklynis, mormoone aga „agentide“ saatmises linnatänavatele, erinevaid protestante ja katoliiklasi aga selles, et nende jutlustajad on välisriigi kodakondsusega või saavad kirjandust välismaalt.⁹

Kuid tundub, et mitte ühelgi juhul ei ole tõestatud, et kõik need seaduslikud usutegelased oleksid teinud tegelikku kahju riigi julgeolekule või esinenud „tõeliste spioonidena“. Isegi kui tegemist oli islami fundamentalistidega, selgus enamasti, et religioossed tegelased ise ei olnud seotud relvastatud džihaadi kavandamise ja elluviimisega (milles ametivõimud neid sageli kahtlustasid). Radikaalideks osutusid aga kuritegeliku subkultuuri esindajad – sellised „islamihuligaanid“, kes olid kuulunud radikaalseid jutlustajaid kusagil välismaal või siis kohapeal läbi sotsiaalmeedia. Nagu hiljutised rahutused Venemaa vanglates on selgelt näidanud, võivad radikaalsed islami džamaatid esile kerkida isegi vanglatingimustes, kus üldse puuduvad jutlustajad, kirjandus, sümbolid või jumalateenistuse läbiviimise võimalused.¹⁰

Veelgi laialdasemalt kasutati süüdistusi usutegelaste ja tavaliste aktivistide aadressil seoses vastutöötamisega „rahvuslikele huvidele“ ning „traditsioonilistele“ (väärtustele, moraalile, suhetele) või siis probleemide tekitamises „vaimse julgeoleku“ sfääris st esitati sisuliselt poliitilisi või eetilisi süüdistusi, millel puudus tegelik õiguslik alus.¹¹ Süüdistuste olemus oli üsna ilmne – nad ütlesid, et meil on siin justkui väljakujunenud olukord ja me kontrollime „vanu“ religioosseid struktuure, mis aga edasi saab, seda me ei tea ja me kardame, et teie (uued religioossed liikumised või vanade liikumiste aktiivseks muutunud jutlustajad) häirite väljakujunenud tasakaalu ja meie kontrolli selle üle. Ja üldse – me ei taha, et meie riigis oleks „Lääne“ (või vastupidi, Venemaa) esindajaid.¹²

⁹ Selliste juhtumite üksikasjalikku jälgimist postnõukogudelikus ruumis teostab Norra organisatsioon Forum 18 [<https://www.forum18.org/>]. Venemaal teostab sarnast jälgimist keskus „Sova“ [<https://www.sova-center.ru/religion/>].

¹⁰ *Светова Зоя*. Позеленеешь тут... [Elektroniline ressurss] // Новая газета. 08.10.2024. <https://novayagazeta.ru/articles/2024/10/08/pozeleneesh-tut> (vaadatud 01.03.2025).

¹¹ *Elkner Julie*, Spiritual security in Putin's Russia [Elektroniline ressurss] // History & Policy. URL: <https://historyandpolicy.org/policy-papers/papers/spiritual-security-in-putins-russia/> (vaadatud 05.03.2025).

¹² *Stoeckl Kristina*, Russia's Spiritual Security Doctrine as a Challenge to European Comprehensive Security Approaches [Elektroniline ressurss] // Taylor & Francis. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15570274.2022.2139536#d1e103> (vaadatud 05.03.2025).

Sama nägemust religioossetest suhetest, mis välistab õigupoolest nende religioosse mõõtme (vaimulike sidemete tähtsus, hierarhia eripära, kontaktid usukaaslastega, piiriülesed vaimulikud autoriteedid, palverännakud, vaimulikkonna liikumine riikide vahel), hakkasid kahjuks paljundama ka ennast demokraatlikuks ja läänelikuks pidavad riigid. Ja seda siis, mil Venemaast kui ebamugava naaberriigi probleemist sai hulga tõsisem probleem. Kodanikuõiguseid ja -vabadusi – sealhulgas neid, mis kuuluvad kõige olulisemate hulka ja on kaitstud nii inimõiguste ülddeklaratsiooniga kui ka Euroopa ja rahvusliku seadusandluse ja põhiseadusega – puudutav retoorika unustati. See käib südametunnistuse-, eneseväljenduse ja kogunemise vabaduse kohta.

Kahjuks jätab inimõigusi puudutav seadusandlus Euroopa riikide valitsustele palju võimalusi kodanikuõiguste ja -vabaduste piiramiseks riikliku julgeoleku, avaliku korra, erinevate regulatsioonide kaalutlustel ning samuti ka sõja ja sõjaseisukorra sisseviimise korral.¹³ Ma ei hakka varjama ebameeldivat uudist, et riikide valitsused saavad kaua ja edukalt selliseid võimalusi kasutada, sest üheselt keelab Euroopa seadusandlus ainult diskrimineerimist. Muid vahendeid piirab vaid erinevate instantside kohtupraktika – alates kohalikest, piirkondlikest ja riiklikest kohtutest üleeuroopaliste kohtuorganiteni. See tähendab, et EL-s on olemas mehhanismid poliitilise omavoli vastu võimu teostamisel; neid ei ole üldsegi vähe, kuid see kõik võtab aega, nõuab tõsiseid kulusi advokaatide palkamiseks või nagu öeldakse, „siis, kui jõuab abi, on juba hilja“.¹⁴ Paljud organisatsioonid ja eraldiseisvad kodanikud ei suuda aastaid või isegi aastakümneid elada, seistes silmitsi „riiklike“ keeldude, ametivõimude või neile lojaalsete organisatsioonide avaliku ja mitteavaliku survega, vara arreteerimise ja konfiskeerimisega ning sageli ka otsese füüsilise arveteõiendamise või vangistuse ohuga.¹⁵ Nad on sunnitud kas lõpetama oma tegevuse ehk viima selle pörandaalusele režiimile või lahkuma riigist.

Nagu näitavad kogemused, saab üks riiklik valitsus süütute represseerimisest poliitilisi eeliseid, samal ajal aga teine – kes arusaadavalt ei ole kuigi õnnelik sellise „pärandi“ üle –, peab esimese omavoli eest aastaid hiljem maksma üleeuroopaliste organite otsuste põhjal.

¹³ *Мэрдок Джим*. Защита права на свободу мысли, совести и религии в рамках Европейской конвенции о защите прав человека [Elektrooniline ressurss] // Euroopa Nõukogu õppevahendite seeriast. Voronež. OÜ „Elist“, 2014. URL: <https://rm.coe.int/16806f14e7> (vaadatud 05.03.2025).

¹⁴ В Суде ЕС обвинили Польшу и Чехию в нарушении избирательного права Евросоюза [Elektrooniline ressurss] // Европейская правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2024/01/11/7177206/> (vaadatud 05.03.2025); CASE OF SALAY v. SLOVAKIA [Elektrooniline ressurss] // European Court of Human Rights (First Section). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp#%7B%22itemid%22:%5B%22001-241985%22%5D%7D> (vaadatud 05.03.2025).

¹⁵ European Court of Human Rights (Bulgaaria moslemi kogukond) [Elektrooniline ressurss]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp#%20> (vaadatud 05.03.2025).

Nii juhtus näiteks Moldovas, kus riigi valitsused keeldusid aastakümneid registreerimast Rumeenia Õigeusu Kiriku Basarabia metropooliat, arvates, et riigis piisab Vene Õigeusu Kiriku alla kuuluvast Moldova Õigeusu Kirikust. Ent Euroopa kohus ja riigi üldine integratsiooniprotsess Euroopaga sundisid Moldovat seda siiski tegema, kuigi Moldova toonased ametivõimud püüdsid vältida kohtuotsuse rakendamist.¹⁶ Praegused võimud aga soovivad Rumeenia Õigeusu Kirikut, eelistades seda arvuliselt domineerivale Moldova Õigeusu Kirikule.¹⁷

Seega, kui ebaõiglase tagakiusamise all olev religioosne institutsioon suhtleb riigi ametiasutustega, on ta sunnitud astuma suhetesse, mida võiks iseloomustada kui „poliitilist kauplemist“. See on olukord, kus kumbki pool kasutab oma argumente ja kaasab oma tugirühmi – varjus tegutsevaid kuluaaripoliitikuid, kogukondlikke, poliitilisi ja rahvusvahelisi organisatsioone –, aga ka avatud protestivahendeid.

Ilmekas näide sellisest vastasseisust on konflikt 2019.–2020. aastatest. Montenegro valitsus oli algatanud väheautoriteetsete õigeusu tegelaste rühmaga rahvusliku õigeusu kiriku loomise, eesmärgiga hakata piirama ja riigist välja tõrjuma Serbia Õigeusu Kirikut, mille alla kuulub enamik kohalikest õigeusklikest.¹⁸ Kuigi Serbia kiriku tegelike ja regulaarsete koguduseliikmete arv moodustas absoluutse vähemuse riigi kodanikest, siis sai sellele avaldatav poliitiline surve üheks päästikuks, mille vallandumine põhjustas võimsaid avalikke proteste ning kulmineerusid 2023. aastal kauaaegse peaministri ja hilisema presidendi Milo Đukanovići tagasiastumisega.¹⁹

¹⁶ Власти Молдавии могут отменить регистрацию Бессарабской митрополии [Elektrooniline ressurss] // Point. URL: <https://point.md/ru/novosti/politika/vlasti-moldavii-mogut-otmeniti-registraciyu-bessarabskoj-mitropolii/> (vaadatud 08.03.2025).

¹⁷ Румынский патриархат и власти совместно будут оснащать церкви в Молдове [Elektrooniline ressurss] // Point. URL: <https://point.md/ru/novosti/obschestvo/rumynskii-patriarkhat-i-vlasti-sovmestno-budut-osnashchat-tserkvi-v-moldove> (vaadatud 08.03.2025).

¹⁸ Протесты против закона «О свободе вероисповедания и убеждений и правовом положении религиозных общин» (2019–2020) [Elektrooniline ressurss] // Википедия. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8B_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0_%C2%AB%D0%9E%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B5_%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B8_%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B8%D0%BD%C2%BB_\(2019%E2%80%942020\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8B_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0_%C2%AB%D0%9E%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B5_%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B8_%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B8%D0%BD%C2%BB_(2019%E2%80%942020)) (vaadatud 08.03.2025).

¹⁹ Черногорию охватили массовые протесты православных сербов. Что происходит [Elektrooniline ressurss] // BBC NEWS URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-50932840> (vaadatud 08.03.2025).

Loomulikult on see näide haruldasest ja äärmuslikust vastasseisust. Palju sagedamini võivad endise Varssavi pakti riikide valitsused, olles sattunud religioosse organisatsiooniga vastasseisu, selle keelata, kõrvaldada see avalik-õiguslikult väljalt või kohaldada selle suhtes üht või teist liiki sanktsioone, mis ilmselgelt ohustaks poliitilist stabiilsust. Eriti kui tegemist pole liiga suure ja mõjuka organisatsiooniga. See on aga juhtum, kus „suurus loeb“ ja tähtis on ka ühiskondliku organisatsiooni iseloom. Usklikelt ei saa lihtsalt niisama nõuda riigi korralduse täitmist, kui nad ei pea seda põhjendatuks. Suurte ja stabiilsete organisatsioonide taandamine õigusruumist viib laiaulatusliku usulise pörandaluse liikumise tekkimiseni, seda enam meie kõrgtehnoloogilisel ajastul, mil organisatsiooni juhtkond võib olla tuhandete kilomeetrite kaugusel, kuid saab siiski teostada oma poolehoidjate operatiivset juhtimist. Samal ajal on riigi õiguskaitseüsteem „ülekoormatud“ arvukate kohtuasjadega, mis on seotud usuliste rühmituste lihtjuhtidega, saades kritiseerida Lääne partneritelt inimõiguste ilmselge ja jämeda rikkumise eest.

Näiteks on Venemaal hoogustunud mitmeid aastaid kestnud võitluskampaania ärakeelatud Jehoova tunnistajatega,²⁰ aga ka rohkem politiseerituma, ent vägivallatu islamiorganisatsiooni Hizb ut-Tahririga.²¹ Viimast süüdistavad Vene Föderatsiooni võimud sarnaselt Usbekistani võimudele terrorismis, esitamata selleks mingeid tõendeid.²²

Nüüdseks on Venemaa vanglates kümneid Jehoova tunnistajaid, kes on sageli juba mitte enam noored tavakoosolekute korraldajad, ning sajad kui mitte tuhanded Hizb ut-Tahriri liikmed, kes saavad üha kõrgemaid karistusi sisuliselt sama *de facto* vägivallatu agitatsiooni eest. Kuid see ei tähenda mingil juhul, et need struktuurid on oma aktiivsust vähendanud.²³

Ajaloolisi paralleele tuues, võime siin meenutada ka Ukraina Kreeka-Katoliku Kirikut. Selle hävitamine käis skeemi järgi, mille praegu on välja pakkunud ka Eesti sotsiaaldemokraadist siseminister. Toona pakkus stalinistlik režiim kiriku juhtkonnale välja, et see loobuks sidemetest Vatikaniga, mida peeti kommunistliku juhtkonna „vaenlaseks“ ja spionaažikeskuseks ning tegutses NSV Liidu katoliku ja

²⁰ Митрохин Н. Экстремисты от Бога [Elektroniline ressurss] // Такие дела. URL: <https://takiedela.ru/2017/04/jehovah-witnesses/> (vaadatud 08.03.2025).

²¹ Радикальный ислам в Центральной Азии: ответ на появление Хизб ут-Тахрир [Elektroniline ressurss] // International Crisis Group. URL: <https://www.crisisgroup.org/ru/europe-central-asia/central-asia/uzbekistan/radical-islam-central-asia-responding-hizb-ut-tahrir> (vaadatud 08.03.2025).

²² Хизб ут-Тахрир аль-Ислами [Elektroniline ressurss] // Uudiste sait „Кавказский Узел“. URL: https://www.kavkaz-uzel.media/articles/235276#cont_5 (vaadatud 08.03.2025).

²³ Ольга Сибирева, Проблемы реализации свободы совести в России в 2023 году [Elektroniline ressurss] // Ууримiskeskus „Сова“. URL: <https://www.sova-center.ru/religion/publications/2024/03/d49416/> (vaadatud 08.03.2025).

kreekakatoliku preestrite võrgustiku kaudu. Kirik tuli lihtsalt ühendada Vene Õigeusu Kiriku struktuuridega, et luua ühtne riiklik Õigeusu Kirik. Alles pärast mitmeid läbirääkimiste voorusid ja Ukraina Kreeka-Katoliku Kiriku juhtide keeldumist algasid jõhkrad repressioonid. Lisaks kiriku juhtkonna hävitamisele hõlmasid need ka vaimulikkonna ja koguduste sunniviisilist liitmist Vene Õigeusu Kirikuga. Pärast seda näis, et neist sai Vene Õigeusu Kiriku „tavaline“ osa, koos väikese arvu põrandaaluste liikmetega, keda KGB aeg-ajalt „jahtis“.

Ja see jätkus kuni 1988. aasta sügiseni, mil Ukraina Kreeka-Katoliku Kirik tuli põranda alt välja oma täielikult säilinud struktuuriga ja selgus, et need vaimulikkonnast, kes olid ellu jäänud, „liitunud“ kunagi Vene Õigeusu Kirikuga ning sellest piirkonnast pärit nooremad elanikud, kes astusid õigeusu seminaridesse, tunnistasid tegelikult kreekakatoliiklust ja allusid oma salapiiskoppidele. Ja nad said tagasi kõik kirikud, mille riik oli neilt ära võtnud, sealhulgas ka need, kus tõelised õigeusklikud olid aastakümneid teeninud. See muutis kolm Ukraina piirkonda mitmeks aastaks alalise poliitilise ja usulise ebastabiilsuse ning kirikute eest peetava vägivaldse võitluse tsooniks.²⁴

On ilmselge, et mitte ühegi kaasaegse Euroopa riigi võimud ei tahaks sellist stsenaariumi oma riigis.

Sel moel jääb mõte sidemetest, eriti usulistest sidemetest, tingliku „vaenlasega“ väljapoole Euroopa ja rahvusvahelise õiguse konteksti. Sidemed võivad olla erisugused, sealhulgas ka sümboolsed. Teatud usulise organisatsiooni tegevuses osalemine ei tähenda iseenesest veel selle poliitiliste avaldustega samastumist või nende heakskiitmist. Veel vähem mingisuguste kriminaalse iseloomuga „agentlike“ tegude sooritamist, eriti kui juriidiline subjekt asub teises riigis ja ei saa tegelikult mõjutada emaorganisatsiooni poliitilisi avaldusi. Tüüpiliseks näiteks on siin olukord Rooma-Katoliku Kirikuga. Paljudel riikidel on eri aegadel olnud või on erinevaid nõudmisi Vatikani suhtes, kuid vähe on neid, kes julgeks nõuda, et nende territooriumil asuvad roomakatoliku kogukonnad katkestaksid suhted Roomaga. Tegelikuses said sellise katsega hakkama ainult Hiina kommunistid ja said tulemusena oma riigis lisaks kollaborantidest katoliiklastele suure põrandaaluse katoliikliku kogukonna, kes peab Rooma paavsti oma juhiks.²⁵

Euroopa õigus näeb ette, et vaja on tõestada, et see või teine juriidiline või isegi sellisel viisil registreerimata struktuur, eraldiseisvad kodanikud või juriidiliste

²⁴ Митрохин Н., Русская православная церковь и греко-католики на Западной Украине [Elektroniline ressurss] // Отечественные записки, Москва. 2022. nr 7, lk 381–393. URL: http://magazines.russ.ru/oz/2002/7/2002_07_46.html (vaadatud 08.03.2025).

²⁵ Джердж Сергей, Ватикан и китайские коммунисты. В каких условиях оказалась католическая община в Китае [Elektroniline ressurss] // New Voice (Kijev). (15.05.2023) URL: <https://nv.ua/opinion/kitay-vatikan-cto-proishodit-mezhdu-papoy-rimskim-i-siczinpinom-poslednie-novosti-50324504.html> (vaadatud 08.03.2025).

isikute ühendus on seotud kuritegeliku tegevusega kohalike õigusaktide vaatevinklist. Ja need õigusaktid, mis eeldavad kodanike õiguste ja vabaduste kaitset, peavad olema kooskõlas Euroopa Liidu vaimuga. Lihtsalt öeldes, on võimalik vastu võtta seadus, mille alusel „meile“ (kui hetkel riigis domineerivale poliitilisele jõule) ei meeldi mõni poliitiline- või tsiviilstruktuur, sest see ei kaitse riiklikke huve või on kuidagi seotud meie vaenlastega. Aga selleks, et selline seadus tegelikult rakenduks, tuleb vähemalt tõestada (ja läbida apellatsioonikaebuste etapid riiklikul ja riigiülesel tasandil), et eelõeldu on tõsi. Seejuures on eneseväljenduse-, poliitiliste ühenduste-, kogunemise-, ajakirjanduse- ja usuvabadus siin kõige tundlikumad. Nende üle on ajaloo vältel pikalt vaieldud ja neid on kaitstud teatavate kohtuotsuste kaudu mõlemal pool ookeani.

Ideed sellest, et teatud usukogukond riigis „peab“ vastama „rahvuslikele huvidele“, realiseerima ning lahendama riigi eesmärgid ning ülesandeid, on kollektiivse Lääne õiguspraktikas lihtsalt üks mõttetus. Mõnede postnõukogudeliku kultuuriruumi tegelaste sarnased katsed väita, et riigil peaks olema rahvuslik Õigeusu Kirik, lähtuvad mitmetest kummalistest ideedest, mis ei vasta ei õiguslikule, ajaloolisele ega kaasaegsele tegelikkusele. Selline valik – üks riik, üks Õigeusu Kirik – on tegelikult lihtsalt üks võimalikest variantidest. Tegelikkus sellistes „õigeusu“ riikides nagu Kreeka, Moldova või Montenegro näeb välja aga hoopis teistsugune.

Mida siis veel öelda riikide kohta, kus õigeusu kogukonnad moodustavad absoluutse vähemuse ning kus tegutseb kümneid õigeusu kirikuid ja mis alluvad erinevatele jurisdiktsioonidele. Olukord on nii sellistes Euroopa Liidu võtmeriikides nagu Saksamaa, Prantsusmaa, aga ka Balti riikides, Taanis ja Rootsis. Soomes, kus ei ole mitte sisserännanud, vaid autohtoonne (pärismaine) õigeusu elanikkond, koos eksisteerivad rahumeelselt vähemalt kaks Kirikut, kuhu kuuluvad „rahvuslik“ Soome Kirik ja VÕK-i praostkond.